

Bogusz, Renata

"Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne",
Janusz Mariański, Lublin 2001 :
[recenzja]

Studia Płockie 31, 293-296

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Janusz Mariański. Kryzys moralny czy transformacja wartości?
Studium socjologiczne, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, ss. 500.

Współczesne wysoko rozwinięte społeczeństwa są szczególnego rodzaju areną, na której dokonuje się nieustający proces intensywnych zmian. Coraz mniej widoczne staje się to, co przez wieki i pokolenia uznawano za niezienne i słuszne, coraz więcej jest elementów określanych jako nowoczesne i ponowoczesne. Jest to czas ogólnocywilizacyjnych przemian, które zataczają coraz szersze kręgi.

Postmodernistyczny świat przedstawia współczesnemu człowiekowi ofertę, w której zawarta jest między innymi: otwartość, zmienność, wielość, relatywizm, niespójność i niejednoznaczność, a także nieograniczona możliwość wyboru w wielu sferach życia. Sytuacja taka w pewnej mierze, uwarunkowana jest zmieniającym się w społeczeństwie znaczeniem różnych instytucji. Osłabia się ich wiarygodność i trwałość, maleje autorytatywność oraz możliwość kształtowania wzorów, a także zmniejsza się siła instytucjonalnej kontroli. Taki układ negatywnie wpływa na jednoznaczność w przekazie i kształtowaniu kulturowych wzorów życia społecznego oraz powoduje osłabienie więzi społecznych. Ponadto w dzisiejszym świecie nie ma już jasności co do tego, jak ważne są poszczególne systemy społeczne oraz na ile jednostka pozostaje zależna od nich. Pogłębia się autonomiczność i specjalizacja poszczególnych struktur. Rodzina, państwo, Kościół i wolny rynek nie muszą funkcjonować na bazie tych samych systemów znaczeń. Jednostka natomiast przynależąc do różnych struktur identyfikuje się z nimi niejako częściowo, realizując pewne role społeczne, które łatwo i szybko można zmienić. Taka rzeczywistość wpływa na powiększenie obszaru wolności także w sferze aksjologicznej. Człowiek ma więc nieograniczone możliwości, a nawet przymus kształtowania siebie, własnej koncepcji życiowej, własnego stylu życia, nawet jeśli zawarte w nim elementy miałyby być czerpane z różnych źródeł. Działaniom tym coraz częściej towarzyszy przekonanie, że o karierze życiowej jednostki decyduje przede wszystkim świadomy wybór, a nie predestynacja, ślepy los czy przypadek. Taki indywidualizm, zwany też hiperindywidualizmem, niesie ze sobą wiele szans rozwoju i samorealizacji, ale jednocześnie naraża człowieka na samotność, brak poczucia bezpieczeństwa, wyobcowanie. Co więcej, ponowoczesne społeczeństwo jest społeczeństwem ogromnego ryzyka – bez przymusów i powszechnie obowiązujących konwencji, ale także bez solidarności, bez spoiw wewnętrznych, o rozluźnionych więziach międzyludzkich i wzrastającej anonimowości oraz urzeczowionych kontaktach społecznych. Jest to świat chaosu norm i wartości, gdzie coraz więcej niepewności i przypadkowości. Rozbicie społecznych systemów wartości,

a także brak drogowskazów, szlaków oraz granic, które ułatwiałyby – tak jak kiedyś w społeczeństwie tradycyjnym – poruszanie się w przestrzeni międzyludzkiego życia, doprowadzić może do poważnego kryzysu, a nawet próżni aksjologicznej.

Sytuacja naszego kraju powinna być rozpatrywana na tle wyżej opisanych zmian, jakie dokonały się w świecie końca XX-go wieku. W Polsce cechy ponowoczesności zaczęły się ujawniać wraz z procesem transformacji systemowej, która obok przekształceń politycznych i gospodarczych zapoczątkowała także przemiany socjokulturowe i mentalno-świadomościowe. Jednakże sytuacja Polski jest tak specyficzna, że po kilkunastu latach, jakie upłynęły od przelomowego roku 1989 wciąż trudno byłoby jednoznacznie określić, na ile jesteśmy tradycyjni, na ile zaś ponowoczesni. Do tego typu rozstrzygnięć niezbędna byłaby analiza wielu badań empirycznych, które musiałyby dotyczyć różnych zakresów społecznej rzeczywistości. Pomocna w takich rozważaniach może być książka Janusza Mariana, której tytuł jest jednocześnie pytaniem, jakie w odniesieniu do sytuacji współczesnej Polski stawia sobie oraz czytelnikom autor: „Kryzys moralny czy transformacja wartości?”. Jest to studium socjologiczne, praca, w której obok przedstawienia koncepcji teoretycznych analizie poddano wiele wyników badań socjologicznych głównie z lat 90-tych, dotyczących w większości środowisk młodzieżowych. Ze względu na tematykę oraz empiryczne podstawy pozycję tę należy uznać za szczególnie interesującą. Autor – socjolog moralności – podjął się trudnego zadania, aby ukazać stan oraz dynamikę polskiej moralności końca XX-go wieku w społeczno-kulturowym kontekście przekształceń transformacyjnych, a także określić dalszy kierunek możliwych przemian w sferze wartości. Praca jest obszernym pięćsetstronicowym dziełem, które co należy podkreślić, jest przejrzyste skonstruowane i w sposób logiczny uporządkowane. Całość obok wstępu i zakończenia obejmuje pięć rozdziałów. Pierwszy z nich, który spełnia rolę teoretycznego wprowadzenia do analiz empirycznych, ukazuje szeroki kontekst przekształceń wartości moralnych oraz przedstawia cztery modele ich przemian w nowoczesnych społeczeństwach. Dwa pierwsze z omówionych scenariuszy można postrzegać w kategoriach negatywnych, ponieważ przedstawiają rozpad dotychczasowych wartości. Są to: sekularyzacja oraz indywidualizacja. Dwa kolejne – pozytywne, odnoszą się do powstawania nowych wartości. Są to: rekonstrukcja i rewitalizacja.

W drugim rozdziale ukazane są podstawowe orientacje moralne, w których uwzględniono: stosunek do norm moralnych, kryteria oceny dobra i zła moralnego, problematykę relatywizmu moralnego oraz zależności pomiędzy religią a moralnością. Następny rozdział dotyczy wartości prospołecznych. Są to zagadnienia, które obejmują: ocenę natury ludzkiej i społeczeństwa, miłość bliźniego jako zasadę etyczną oraz postawy Polaków wobec wartości prospołecznych. Rozdział czwarty prezentuje wartości prorodzinne w kontekście: przemian rodziny polskiej, postrzegania rodziny jako wartości uniwersalnej, stosunków wewnątrzrodziny, postaw życiowych rodziców i dzieci, moralności małżeńskiej oraz stylów wychowania w rodzinie. Ostatni, piąty rozdział dotyczy dwóch szczególnych dla Polaków wartości, które ukazane są w procesie przemian: wolność i autorytet.

Tak szeroki zakres zagadnień rozpatrywanych w oparciu o bogatą literaturę oraz na podstawie wyników badań socjologicznych ukazuje bardzo zróżnicowany obraz stanu i przekształceń świadomości aksjologicznej Polaków pod koniec XX-go wieku. Zdaniem autora recenzowanej pracy w sferze moralnej wyraźnie widoczny staje się wpływ procesów pluralizacji i sekularyzacji oraz relatywizmu i indywidualizmu.

W odniesieniu do ogólnych orientacji moralnych ujawnia się w analizowanym materiale empirycznym niechęć badanych wobec trwałych, niezmiennych norm i wartości oraz preferencja postaw kompromisowych, kiedy wybory i oceny moralne uzależniane są od konkretnych sytuacji. Częściej niż religijne uznawane są indywidualne kryteria oceny dobra i zła moralnego, a religia coraz częściej postrzegana jest jako zbędne uzasadnienie moralności.

Analiza wartości prospołecznych pozwala stwierdzić, że w ocenie natury ludzkiej i społeczeństwa dominowały wśród badanych opinie realistyczne, a jednocześnie znacznie częściej notowano oceny negatywne niż pozytywne. Ponadto stwierdzono przeważającą nad prospołecznymi popularność postaw egoistycznych oraz powszechność postaw kompromisowych. Jednocześnie w zakresie gotowości do udzielania pomocy bardziej popularne były nastawienia prospołeczne.

Rodzina w prezentowanych analizach wciąż postrzegana jest jako szczególna – priorytetowa wartość oraz istotne, choć nie jedyne miejsce przekazu norm i wartości w naszej kulturze. Jednocześnie w środowiskach młodzieżowych, co wykazują badania, pojawia się także krytyka wobec funkcjonowania rodziny współczesnej oraz różnice poglądów pomiędzy rodzicami i dziećmi. Jednakże zjawiska, które zasługują na szczególną uwagę, to przemiany dotyczące postrzegania przez młodzież moralności małżeńsko-rodzinnej. W latach 90-tych wyraźnie ujawnił się, co potwierdzają badania, relatywizm i liberalizm w odniesieniu do katolickich norm moralności prorodzinnej: wzrost akceptacji współżycia seksualnego przed ślubem kościelnym oraz stosowania środków antykoncepcyjnych, częstsza tolerancja rozwodów i następujących po nich nowych związków, a także zwiększająca się akceptacja dopuszczalności aborcji, szczególnie w sytuacji zaistnienia pewnych warunków.

Przemianom w polskim społeczeństwie ostatniej dekady XX-go wieku uległy także, jak wynika z badań, kolejne z omawianych wartości: wolność i autorytet. Wraz z niezmiennie wysoką pozycją wolności w świadomości Polaków zaznacza się dążenie do indywidualistycznego sposobu rozumienia tej wartości, jako możliwości samorozwoju i samostanowienia. W takim rozumieniu wolności nie ma potrzeby posiadania autorytetów. Tendencje niezależności od autorytetów w sytuacji dokonywania wyborów moralnych także potwierdzają badania realizowane w środowiskach młodzieży.

Czy wobec tak różnych faktów i wielowymiarowych tendencji rozwoju można jednoznacznie określić zjawisko współczesnej polskiej moralności? J. Mariański prezentuje stanowisko, iż w szybko zmieniającym się w naszym społeczeństwie funkcjonuje wiele moralności: taka, którą należy postrzegać w kategoriach kryzysu moralnego; inna, która ukazuje transformację czy też rekonstrukcję warto-

ści moralnych, ale również i taka, która dąży do utworzenia trwałego ładu społeczno-moralnego. Przyszłość i kolejne badania pokażą, która z tych opcji stanie się dominującą w życiu jednostkowym i społecznym. Jednakże autor recenzowanego opracowania apeluje o konsolidację oddziaływań wszelkich instancji, które czują się odpowiedzialne za kształt polskiej moralności. Brak stabilnych i niezmiennych punktów odniesienia w sferze moralnej zawsze, a szczególnie w obliczu intensywnych zmian społecznych, może powodować kryzys.

Należy podkreślić, że przedstawione w tym studium socjologicznym treści wolne są od wszelkich ocen i sądów wartościujących, opisują natomiast taką rzeczywistość moralną, jaka jawi się w świadomości i deklaracjach osób biorących udział w badaniach sondażowych.

Recenzowane opracowanie godne jest polecenia tym, których szczególnie interesuje problematyka moralności współczesnego świata, także osobom, które mają wpływ na proces wychowania dzieci i młodzieży oraz wszystkim, którzy do tej pory nie dostrzegali dylematów moralnych w zmieniającej się Polsce. Opisywane tu zagadnienia zawsze i dla każdego powinny być istotne.

Renata Bogusz